
БЪЛГАРСКО ДУХОВНО НАСЛЕДСТВО – ПЕТЪР БЕРОН

ДИМИТЪР ГАНОВ*

ПЕТЪР БЕРОН И ДЕВИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ XIX в.

Abstract: The article examines the activities of Dr. Peter Beron as a pioneer and major donator for girls' education in Bulgaria, in the context of the development of this educational model in the 19th century. The study reveals the evident progressiveness of Beron's views against the background of the then prevailing attitude the functions of women's education. The author points out the social significance of Beron's donations and unrealized projects as compared with the teleology of private philanthropy and systematic state support for girls' education worldwide.

Keywords: girls' education; new Bulgarian education; coeducation; donations; Peter Beron; state intervention in education.

1. Кратък преглед на развитието на девическото образование през XIX в.

Настоящата статия изследва дейността на д-р Петър Берон като пионер и основен дарител на девическото обучение в България в контекста на развитието на този образователен модел в съответната епоха.

Просвещението налага консервативния принцип, че всеки човек трябва да получава образование, съответстващо на предполагаемото му бъдеще, релевантно на социалния произход. Този непредполагащ нито социална мобилност, нито социално-политически промени в развитието на обществените отношения базов принцип дълго време не се поставя под съмнение от нито една социална класа и действа на нивото на предпознание (*préconception*), ако употребим концептуалния апарат на Дюркем. Това оказва особено тежко влияние върху развитието на девическото образование.

В Прусия задължително училищно обучение за деца между 6 и 14 г. от двата пола е въведено още през 1763 г., но момичетата не биват подготвяни за обучение в лицеи. Традиционният немски идеал за жената остава легално центриран около „*kinder, küche, kirche*“ (децата, кухнята, църквата) още близо две столетия (Kolesnik 1969: 58–60). Във Франция „момичетата от *classes populaires*¹ не получават същото образование като тези от *classes*

* Гл. ас. д-р в Институт по философия и социология, БАН.
Email: abutor@mail.bg

¹ *Classes populaires*, класи с нисък социален статус (или *couches populaires*, букв.: (социалните) „словое“ на народа) – понятие от френската социология, възникнало през втората половина на XIX в. в контекста на развитието на изследователския тренд *la question sociale*. Днес във френската социология продължава да се развива и адаптира към съвременността понятието *classes populaires*, включително и в об-

favorisées, дори тези от обикновената буржоазия“ (Mayeur 1981: 47). С този принцип е съобразен и обнародваният през 1833 г. закон, известен като закон „Гизо“ (по името на образователния министър Франсоа Гизо), който според някои автори постановява задължително разширено начално обучение за момичета и момчета във всяка община, както и разширен държавен контрол върху лицензирането на учителите и инспекторите, който впоследствие рязко запада (Green 2013: 21; Teegan 1891: 23–26). Истината е, че в закона изобщо не се споменават полове, но той масово е тълкуван по този начин. Образованието в първоначалните училища (écoles primaires supérieures) се основава върху разделението по пол и към 1850 г., когато е обнародван законът на Фалу, тези учебни заведения са били 436 за момчета и едва 271 за момичета (Green 2013: 25). Далеч не всички девойки посещават училище; всъщност момичетата се обучават в частни училища тип пансионни (понастоящем известни с универсалното име boarding schools), притежание на религиозни ордени, чиято философия на образованието не е много далеч от Фенелон и Русо. Училищата са разделени по пол, защото предназначението им е различно в зависимост от пол и социален статус. Но на перспективата изобщо да се заплаща женският труд се гледа отрицателно, затова и професионалните училища на Лемоние не срещат добър прием в обществото. Девойките се подготвят за домакини, като тези от благороден произход се налага да бъдат по-изтънчени и образовани (Mayeur 1981: 47–48), защото са относително публични фигури (на балове и приеми трябва да забавляват гостите, най-вече с езикови и музикални умения).

Тези идеи не са много по-различни от изложените в *Traité de l'éducation des filles* (1687) на Фенелон и от русоистката образователна концепция, съгласно която жената е сътворена за удоволствие на мъжа и затова нейното образование трябва да я изгради като крайно различна от него, за да му бъде интересна, но не да блести с ерудиция и задълбочен ум, напротив, „нейното достойнство е да бъде неизвестна: славата ѝ е да бъде ценена от своя съпруг, наслажденията ѝ се състоят в щастието на семейството“; „Прочее, не подобава мъж, който има образование, да си вземе жена, която изобщо няма такова²; поради това не и от ранг, при който човек не би могъл да го има. Но аз сто пъти повече бих обичал едно просто и изключително възви-

разователната сфера (вж. Delay, Ch. 2011. *Les classes populaires à l'école*. Presses universitaires de Rennes; Dubet, Fr., Martuccelli, D. 2017. *Les parents et l'école: classes populaires et classes moyennes*. In: *Familles et école*. Numéro 35, printemps 1996: 109–121).

² Известно е, че близък съратник на Берон – Сава Доброплодни, получава развод, защото заявява, че жена му е „проста“. Неизвестно е дали тук изиграва някаква роля образователната философия на Русо и дали съображения от сходен характер не са повлияли върху автора на „Рибен буквар“, който полага изключителни грижи за девическото образование, а липсват сведения самият той да е имал интимни отношения; но е сигурно, че и Берон, и Доброплодни са били много далеч от вярата в социалния детерминизъм, който авторът на „Емил, или за възпитанието“ натурализира.

шено момиче, отколкото учено и много остроумно, което би пожелало да учреди в дома ми литературен трибунал, на който тя да бъде председател. Много остроумната жена е напаст за своя мъж, за своите деца, слуги, за целия свят. (...) Навън (au-dehors) тя е винаги смешна и много справедливо осъждана, защото няма как това да не се случи веднага, щом човек излезе от своя статус, и когато човек изобщо не е направен за това, което иска да предприеме“ (Rousseau 1791: 194–195). Според Русо всяка подобна женска изява е израз на подражателство. Както винаги, и тук Русо е зает да конструира (привидно) нова легитимност на вече утвърдените обществени схващания и практики, без да рефлектира собствената си хабитусна ограниченост; тук се ограничавам да обърна внимание на понятието au-dehors, което съответства на една неартикулирана представа за светска публичност, в която не попадат низшите социални слоеве (в просвещенския дискурс наричани le menu peuple). Au-dehors е даденото от Русо име на доминиращия „здрав смисъл“ на благородническото съсловие, който се самолегитимира посредством самия себе си. Русо не е в състояние да зададе въпросите дали не може ли жена да има образование, еднакво с мъжкото, ако au-dehors разреши; и дали това не би могла да постигне жената от всеки „ранг“, ако au-dehors не защитаваше толкова отчаяно ранговете и съсловията; и дали това образование не би могло да бъде по-добро от това на тесногръдо изискани мъже като Русо. Такива въпроси, каквито са били в състояние да си зададат д-р П. Берон, С. Доброплодни, Анастасия Димитрова и др. Но не само те – и сънародници на Русо.

Това обаче се случва по-късно. За пръв път в юридически текст отделно начално девическо образование се постановява в закона „Фалу“ едва през 1850 г. (Teegan 1891: 25–26; Maueur 1981: 48; Rotgès 1893: XIV), докато в Прусия това се случва още при Фридрих-Вилхелм II; през 1864 г. в първоначалните училища са записани 1.43 000 000 момчета и 1.40 000 000 момичета (Becker, Wößmann 2008: 14), а според В. Колесник съществува консенсус сред изследователите, че и момчетата, и момичетата от „работническата класа“ в Германия между 6 и 14 г. до избухването на Първата световна война получават по-добро образование от това в повечето страни по същото време (Kolesnik 1969: 58–59). В Нова Англия протестантските схващания още през XVII–XVIII в. налагат практиката момичетата и зрелите жени да учат, но това се случва на малък процент от тях и образователното им равнище остава далеч от това на момчетата дори през ранните години след Войната за независимост. Но и след нея в САЩ за обикновената жена образование след началното се смята за ненужно в един продължителен период (Ibid.: 68–69, 73), след което бързо настъпва, макар и не повсеместна промяна. В Румъния през 1864 г. е приет закон за единно образование, обявено е равенство между момичета и момчета и се налага подчертана тенденция за ограничаване на частното образование като цяло и ръководна роля на държавата в тази сфера (Димитров 1987: 101).

Далеч не навсякъде в европейските страни развитието на девическото образование е толкова интензивно. В годината, в която умира Берон – 1871, тепърва някои по-заможни холандски родители започват да използват отсъствието на момичета в средните училища като основание да изпращат дъщерите си в мъжки гимназии. Това явление се наблюдава и в „изостанали“ средиземноморски страни – Италия, Испания, Португалия (Albisetti, Goodman, Rogers 2010: 6). В Elementary Education Act (известен като Закон за първоначалното училище на Форстър) от 1870 г., който тепърва регламентира началното образование на деца от Англия и Уелс между 5 и 12 г., дори не се споменават думите girl и boy (see Glen 1870). На този фон приносът на д-р П. Берон към девическото образование, датиран още от 1846 г., изглежда още по-значим³); но значими в дейността на дарителя са и други обстоятелства.

2. Обзор и компаративен анализ в ключови за развитието на девическото образование ракурси

2.1. Практиката на безплатното образование

Както в новобългарските девически училища, навсякъде през XIX в. девическото първоначално образование е платено. Това обстоятелство се упоменава в изследванията рядко и обикновено имплицитно, в контекста на съответните сведения за първоначалното образование като такова. Това се отнася и за данните, които привеждам, и е изключително показателно: и през XIX в., и след това историците на образованието (може би дори покатегорично, когато изследват secondary education) акцентират с позитивна конотация върху приносите на държавата, социума, благотворителната дейност на заможните граждани към развитието на образователната система, и по възможност пропускат да отбележат, че обучението е платено и дори частните благодетели обикновено са всъщност добри инвеститори, които печелят от високите такси в своите училища.

В Прусия размерите на училищната такса не са юридически регламентирани и зависят от цялостната обществена ангажираност на местно ниво и отделяните доходи от имоти, дивиденди, капиталови ренти; там, където училищното дружество не може да осигури средства, таксите са тежки. Амплитудите на държавната помощ в отделните провинции са големи. За периода 1861–1886 г. бедните източни провинции (Източна Прусия, Западна Прусия и Позен), както и Бранденбург, разчитат в много по-голяма степен от държавните вноски, отколкото Вестфалия и Рейнланд, където таксите за обучение още през 1861 г. са в размер 24-27 на сто от общите средства на училищата, а в Източна и Западна Прусия – съответно само 11 и 13 процента (Cinnirella, Hornung 2015: 10; 51). Полово разделение има само в училищата, които могат да си позволят да заплащат на повече учители. Подобно е положението и в началните протестантски училища в Монреал, където вместо пълния годишен разход на обучението си – 13 долара (немалка сума

³ Относно данните за другите балкански страни вж. Димитров, А. (1987: 99–103).

за времето), всеки ученик плаща 1,66 \$, а перспективните ученички се освобождават от такса при постъпване в средни училища (Protestant... 1878: 6–7). В Ирландия ролята на благотворителни организации и църкви е от ключово значение за девическото образование (Raftery, Harford, Parkes 2010). В Англия през 1861 г. все още 2/3 от разходите за образование се поемат от доброволни организации, зад които стоят англиканската и неконформистки църкви (Green 2013: 16). През 1870 г. са регламентирани казусите, в които училищното настоятелство (school board) може временно да отмени таксите за бедни родители (Glen... XVI, 12–13), но първоначалното образование до 1891 г. остава платено (Green 2013: 16). Тук можем да отчетем любопитен факт, касаещ колониалната образователна политика на Англия. През 1882 г. в индийския доминион излизат анализите и препоръките на комисия по образованието, съгласно които таксите за обучение в девическите primary schools са по-ниски от тези в началните училища за момчета (Report 1882: 172–173). Това образователно равнище и за двата пола се схваща като обучение на децата на техния роден език (т.е. предназначено е за колониалното население) „по такива теми, които ще бъдат най-съответстващи за тяхната позиция в живота, и не се схваща по необходимост като част от водещото към университета образование“ (Ibid.: 174), с което ясно е заявена функцията на образованието като гарант за съхранението и възпроизводството на общественото (и етнически обусловено) статукво без никакъв шанс за социална мобилност. Началните училища дори не са задължителни; бъдещият елит има друг старт в образованието – частното обучение. И въпреки това primary schools и в частност девическите училища в Индия (по подразбиране и средните) подлежат на привилегировано включване в Grant-in-Aid System⁴, сред училищата, за които най-малко може да се очаква да се издържат сами, като се уточнява, че държавната помощ не може да надхвърля половината от необходимите разходи за училището (Ibid.: 476). Привилегия с политическо предназначение, която за тогавашния етап от развитието на девическото образование в метрополията е немислима.

Във Франция законът „Гизо“ оставя неясни механизмите на финансирането след приемането на закона и тежестта остава за общините, а се откриват училища предимно за момчета (Male 1963: 12). Законът „Фалу“ от 1850 г. постановява относно първоначалното образование, че освен откритите от общините и департаментите, или обществени училища (écoles publiques) съществуват и частни, или „свободни“⁵ училища (écoles libres), като на общината е позволено да издържа безплатни училища ако е в състояние да осигури собствени средства (Michel 1906: 501), но на практика към тога-

⁴ Програма за безвъзмездна подкрепа от метрополията към частните образователни институции в Индия през XIX в., насочена към формиране на лоялна местна интелигенция.

⁵ Много е важно да се отбележи, че école libre в никакъв случай не може да обозначава „безплатно училище“. Понятието за „безплатно“ е gratuit.

вашния момент много общини не са в състояние да поддържат дори платено първоначално образование. Община с население поне 800 жители е длъжна да има поне едно девическо училище ако обаче е в състояние да го издържа със собствени средства (което повечето общини не могат да си позволят) и, ако в общината има девическо училище, „никое първоначално училище, обществено или свободно, няма право без разрешението на Академичния съвет на департамента да приема деца от двата пола“ (Ibid.: 508), т.е. да приема момичета в училищата за момчета. Според данни от 1851 г. над 800 000 деца в ученическа възраст не посещават училище (повечето са момичета); едва според „закона Дюрюи“ от 10 април 1867 г. община с население над 500 души е задължена да открият обществено девическо първоначално училище (Male 1963: 13–14; Teegan 1891: 28), „ако не е обезпечена в това от департаментския съвет“ (Bulletin officiel 1867: 173), с което департаментският съвет, т.е. държавната хазна, по принцип не се ангажира. Поради невъзможността общината да издържа по-голям брой учители масово се формират смесени училища (Teegan 1891: 71). „L'enseignement primaire е безплатно за всички деца, чиито семейства не могат да си го позволят“ (Michel 1906: 494). Министър В. Дюрюи се опитва да направи първоначалното образование безплатно и задължително за всички, но не успява (Male 1963: 14), като при честия недостиг на учители и като цяло по икономически съображения масово се формират смесени училища (Teegan 1891: 71). Преди „закона Дюрюи“ липсват сериозни опити за поддържане на девически училища, а в селските райони това е практически невъзможно (Teegan 1891: 28); според Тийгън усилията на Дюрюи имат известни резултати. Уичграм отбелязва като постижение на „закона Дюрюи“, че вече не местната власт, а администрацията на департаментите трябва да се произнесе и погрижи за средствата, необходими за откриване на тези училища. Но Уичграм добавя, че едва законът от 1881 г., който редуцира лимита на Дюрюи до община с 400 жители, най-сетне постановява изрично държавата да поеме значителна част от разходите за съответното начинание (Wychgram 1889: 51. Уместно е да напомним: това се случва 10 години след смъртта на Петър Берон!)

В безспорно най-развитата през XIX в. по отношение на средното и висше женско образование страна – САЩ, около 1870 г. вече 2/3 от образователните разходи са публични (Green 2013: 16). Отделни данни за първоначално девическо образование липсват, защото поради прагматични съображения първоначалното образование следва правилата на coeducation, въпреки че в едностайните районни училища девойките и момчетата не сядат и не играят заедно (Kolesnik 1969: 86). През 1882 г. смесеното по пол образование е официално утвърдено. Но това са данни, подразбиращи мощната расова сегрегация, съхранена въпреки отмяната на робството. Афроамериканките са изключени от системата на обществено образование, индианките също.

В Руската империя женско образование дълго време има строго съслов-но детерминиран характер и се дава най-вече в закритите Институти за благородни девизи, в които момичета от дворянски семейства биват напълно изолирани от света между 6-7 и 18-годишна възраст, обучавани най-вече по Закон Божи, чужди езици, танци, музика, ръкоделие (Паршина 2007: 105; Водовозова 2005: 244–248; Кацалова 2011: 45). В края на XVIII в. и начало-то на XIX в. в Петербург и Москва са открити два института за деца от дребни дворянски семейства, впоследствие в Петербург – две училища за дъщери на щабни, обер- и младши офицери (Яковкина 2002: 51). Съгласно завещанието на императрица Мария между 1828–1855 г. са основани „над 24“ женски учебни заведения, но най-вече в губернските градове. Едва през 1856 г. са учредени открити модерни училища за девойки (Лихачева 1899: ч. III: 6; IV). Дотогава дъщери на занаятчии, дребни търговци, различинци се обучават единствено в първоначалните „мещанские“ (еснафски) училища, първото от които се открива през 1765 г. в Института Смолни (Кацалова 2011: 46). Образованието в тях цели да обучи добри домакини, възпитаващи послушни деца, предвиждайки за децата бъдещ социален статус, изцяло предопределен от настоящия. Отделението в Смолни и Мариинският институт са на издръжка на императрицата (Карцев 1897: 12), но повечето еснафски училища разчитат на благотворителност. За селските девойки от свободни семейства са предвидени отделения в енорийските училища, за които заплащането е много по-високо, отколкото за момчета (Паршина 2007: 106), и много малко семейства са се възползвали от тази възможност. Отделно девическо образование в селата, където живее над 4/5 от населението на империята, е немислимо дълги години след освобождението на крепостните селяни през 1861 г.: през 1874–1880 г. момичетата в селските училища са средно по 12, или 3,5 пъти по-малко от момчетата; а градовете съотношението е 1:1,8, но едва през 1886 г. това съответства на цифрата 118 110 ученички за всички градове в империята, при 337 087 в селата, или общо 45% от момичетата в ученическа възраст (Вахтеров 1906: 33–35). В селските училища разходите за обучение са изключително малки – средно по 5,98 рубли на ученик за година, от които едва 9 копейки се заплащат от семейството (Статистическия временникъ 1884: xlvi), да, точно така, в предговорите по стандарт номерирането е с малки латински цифри но дори след формалната отмяна на крепостничеството и фактическото откупуване на голям брой семейства образованието не се схваща като перспектива за подобрене на социалния статус, особено за момичетата – както сред селското население, така и в обществото като цяло.

2.2. Безплатното новобългарско образование и П. Берон

На целия този фон на След този обзор на историята на безплатното девическо образование можем да ситуираме личната история на д-р Петър Берон в контекста на цялостната история на благотворителността в девическото образование, която обаче има специфичен характер в новобългарското. Тук тя има изцяло частен характер. Османската империя не финанси-

ра отделно учението на момичета до откриването на девическото исляххане (професионално училище) в Йедикуле през 1870 г., което се намира извън териториите, обитавани предимно от компактно българско население⁶. Напротив, държавната политика строго следва законите на Шариата, нормативно и фактически изтласквайки момичетата от образователната сфера, въпреки че не се намесва в практиката на килийните училища да приемат и девойки. Впоследствие т.нар. „главни църковни общини“ се заемат с администрирането на училищата, включително девическите (Бонева 2013: 174), но не обезпечават непременно самата издръжка. В годините, в които Шуменската градска община е сред най-напредналите в страната в тези свои функции (1861–1863), Берон е основен източник на средства за училищата в региона, въпреки че с много голяма (неустановима) част от тях се злоупотребява (Войников 1869: 194; Блъсков 1907: 77). Още през 1846 г., както свидетелства Сава Доброплодни в неподписаната си дописка в „Любословие“ и в писмо до К. Фотинов, датирано месец преди списанието да излезе от печат⁷, и както веднага потвърждава В. Априлов (Априлов 1847: 43–44; Априлов 1968: 67), Берон изцяло поема издръжката на учителките в Котел, Елена, Шумен, Сливен и Търново (Архив на Фотинов 2004: 178; Фотинов 1846: 143), както и на шивач, който да обучава котленските момичета (Архив на Фотинов: 181). През същата година докторът инициира създаване и финансиране на девическо училище в Разград (Стоянов 1889: 804–805). В нито един от тези случаи няма и следа от подкрепа на църковната община, от намеса на местната администрация.

И тези девически училища са за всички момичета без оглед на социалния им статус. Годината е 1846 г. – както видяхме, остават 10 години до формалното въвеждане на открити учебни девически заведения в Руската империя; в САЩ няма и няма да има такива, а към горепосочената година първоначалното образование за деца от двата пола е платено във всички щати, освен в Пенсилвания (Green 2013: 16). В селските райони на Прусия и Франция поначало няма девически училища, в това отношение примерът на Беровото начинание в Котел и Елена е изключителен; но и в градските първоначални девически училища в тези страни разходите се покриват по

⁶ За отношението между образователната реформа в Османската империя и второто завещание на д-р Петър Берон вж. Ганов 2019.

⁷ Публикациите и позовавания в „Любословие“ на писмата на Доброплодни не са представени в научната литература като принадлежащи на котленския учител (подписан на гръцки – Евкарпидис), дори Нели и Михаил Бъчварови го споменават като „читател“ (Бъчварова, Бъчваров 1993: 16); но от коментара на Фотинов под дописката става ясно, че в разговор в Узунджово „истый соотвещател“ му е представил „Петр Берон“ като основател на петте гореизброени училища („постави пет училища и ревностно подкреплява ги със свое и богаданное му имущество“) и „казваше ми, че са за девическо учение тия училища“ (Фотинов 1846: 143), а непосредствено преди да излезе броят на списанието, Доброплодни пише до Фотинов за петте училища, финансирани от Берон (Архив на Фотинов 2004: 178).

доста усложнена и нестабилна система и по принцип не се поемат от един дарител.

Благотворителността на основателите на частни девически първоначални училища (за XIX в. особено добър пример е Англия) е подобна на благотворителността в съвременния капитализъм: дълготрайни инвестиции, които в перспектива носят печалба (в случая – от високите такси за обучение). А Берон не е собственик на училищата, които издържа. Той няма никакъв материален интерес от тяхното съществуване. Безпрецедентно за благотворителна кауза е обстоятелството, че по време на цялата си дейност дарителят нито веднъж не посещава училищата, не се завръща дори за ден в Османската империя. Той сякаш съзнателно се опитва да се дистанцира максимално от собственото си участие, отчуждавайки го от себе си посредством превръщането му в пари. С реификацията на дарителството Берон отрицава личността си на дарител и с това насочва цялото обществено внимание (доколкото такова съществува) единствено към каузата. В нито една кондика на девическо училище не е записано името на Петър Берон като спомоществател.

3. Дълбоките разлики в телеологията на възпитанието

В държавите, развиващи образованието на момичета, то има етатистки ориентирани функции. Девоjkите се подготвят за добри, или по-точно послушни поданици/граждани, за които е предопределена конкретна социална роля, но и за подготвени възпитатели на своите деца, които ще бъдат обучавани от тях за своята полово предопределена социална роля. Именно консервативният мироглед за педагогиката е възприемал по подразбиране, че както повечето или почти всички други компоненти на непубличната сфера, и домашното възпитание на всички бъдещи възрастни – и мъже, и жени – е функция на жените в семейството: майки, други роднини, гувернантки. Много устойчива остава тезата на Б. Ръш, че понеже това обстоятелство е „естествено“, жените трябва да бъдат обучавани в добродетелите на свободата, управлението и патриотизма, но не за друго, а за да обучат синовете си в „принципите на свободата и управлението“ (Foner 2017: 121). Американският образователен модел екстраполират по различен начин патриархалната традиция във на пръв поглед доста по-егалитарно ориентирани по полов признак образователни схеми: вече не само домашното, но и публичното възпитание се поема основно от жените. Това се отчита и от възрожденските културни дейци: „Българите приемат с подчертано любопитство информацията, че мнозинството от американските педагози са жени“ (Бонева 1998: 170), независимо че това обстоятелство основателно се схваща като антагонистично на половия егалитаризъм и се свързва с изгодата за многобройните училища да използват нископлатен труд (Ibid.). Посредством интерпретативна схема, основана на теорията на Маркс за държавата и теорията на Грамши за хегемонията, Анди Грийн развива тезата, че държавата се стреми да използва образователната система „в интересите на господстващите класи: като орган на държавната власт“ (Green 2013: 103), с

основание оспорвайки теоретичните разработки, които свързват развитието на общественото образование с демократизацията на обществените отношения: ранните форми на държавна намеса в образованието се случват по време, в което не само жените, но и мъжете нямат граждански и политически права (Ibid.: 84)⁸. И по този начин в страна като абсолютистка Прусия първоначалното образование за двата пола става задължително.

Вече видяхме, че в Османската империя такива процеси отсъстват по отношение образованието на момичета. П. Берон обаче е сериозно повлиян от доминиращите тенденции в Западна Европа, по-точно във Франция, където живее дълги години. На 10 април 1867 г. е обнародван „законът Дюрюю“, съгласно който в смесените по пол училища се назначава по предложение на кмета учителка по travaux à l'aiguille (ръкоделие)⁹ (Bulletin officiel 1867: 169). През същата година е подготвено второто завещание на Берон, в което се предвиждат смесени пансиони в североизточните села в Дунавския вилает, в които учителки-чужденки ще обучават и момчетата, и момичетата на шивачество и чужди езици. Както ще видим по-долу, „съвпаденията“ с френски образователни идеи не спират дотук. Плановете на Мидхат паша само теоретично предвиждат професионално обучение на девойки, а Берон се възползва от това, за да наложи елементи на френския образователен модел, но не в общественото, а в частното образование. В този смисъл е логично и учителките да бъдат чужденки, усвоили съответната квалификация в своите страни: Берон предвижда те да владеят „росийски, френски, италиански и немски“ (Орманджиев, Пенаков 1958: 163), т.е. със сигурност не очаква те да бъдат само францужойки, които е малко вероятно да владеят руски и италиански, но има предвид русоисткия възпитателен модел, при който добрите познания по няколко чужди езика не противоречат на ръкоделието и са характерни именно за домашно или пансионатно възпитаните момичета, а съвсем не за високообразовани професионални учителки. Планът на Дюрюю, който екстраполира консервативните традиции в девическото възпитание, очевидно се вписва в държавната политика за конструиране на образователни механизми за съхранение на обществените отношения и политическото статукво, а в частност жените все така остават нормативно безправни и безгласни поданици. Берон, който възприема философията на този само по себе си полово антиегалитарен и социално-политически доминиращ практицизъм, формално интегрира плановете си в стартиралата през същата 1867 г. образователна реформа във вилаета, обогатявайки ги с сме-

⁸ Въпреки че странно защо изобщо не използва грамшианската теория на Алтюсер за идеологическите апарати, сред които е и училището, и очевидно като изследовател е далеч от по-късни разработки от постструктуралистката традиция, идейно конгениални на "Education and State Formation", Грийн има право: именно пруският, австрийският, руският абсолютизъм много активно се ангажират с първоначалното образование, което в Прусия става *задължително*.

⁹ Съгласно закона на Фалу този предмет се изучава само в девическите училища (Michel 1906: 507).

сено обучение на двата пола, всъщност предвижда перспективи за социална мобилност на пансионатните възпитанички, които не се очаква да обучават своите синове, а сами да откриват дюкяни по селата си и евентуално да обсебят традиционно „мъжките“ шивачески занаяти в градските чаршии (Ганов 2019: 346–347).

Първоначално П. Берон споделя доминиращата в образователните модели през XIX в. базисна идея, че девическото образование трябва да бъде различно от това на момчетата и на тази идея. Но както видяхме в случаите с Прусия, Франция, Русия, в селските райони (които преобладават и в най-развитите към момента страни) тази идея е трудно реализируема. Благодарение на хора като П. Берон новобългарското образование до голяма степен преодолява и това затруднение, но не изведнъж и изглежда поради това в първото си завещание от 1862 г. (което отменя през 1867 г.) Берон, който и до момента финансира предимно селски първоначални училища, не прави разлика между обучението на двата пола – говори за „момчетата и момичетата“ (Орманджиев, Пенаков 1958: 544), макар че по никакъв начин не можем да твърдим, че е имал предвид поддържане на смесени училища: той просто оставя конкретните действия в ръцете на градските общини и селските първенци. Във второто завещание (също останало нереализирано), публикувано на 13 януари 1868 г., Берон категорично изтрива различията в образованието между двата пола. Има нова конюнктура – образователната реформа на Мидхат паша, но дунавският валия е повлиян от идеите на Кондорсе и нереализирания проект на Лепетие от 1793 г. за безплатно и задължително начално образование в общи за двата пола държавни интернати за момчета от 5 до 12 години и момичета до 11 години, които „в свещеното име на равенството ще получават едни и същи униформи, храна, обучение и грижи“ (Green 2013: 154. Котленският просветител също следва тези идеи, именно поради това Берон използва термина „интернат“, наследен от първите години след Френската революция, а не „пансион“ – законът „Фалу“ учредява *pensionnats primaires* по подразбиране само за момчета (Michel 1906: 508). Но валията използва идеите на Френската революция за централизаторската си политика, стремейки се да хомогенизира отделните етнорелигиозни общности, а Берон – за да запази новобългарското образование като такова от перспективата за планомерно унищожение (Ганов 2019: 348–350).

Идеята за *internats* има реално развитие във Франция, нямаща нищо общо с прокламираната от Лепетие: създава се мрежа от частни девически интернати, принадлежащи предимно на религиозни ордени. През 1864 г. такива са 2338 от 3480 девически интерната във Франция, но те са на равнище *éducation secondaire* (средно образование); както признава самият министър, тогавашната образователна система не включва планирано и издържано от държавата девическо средно образование (Rogers 2010: 32). „Интернатите“ на Берон са смесени по пол, но по-същественото различие е в целеполагането: видяхме, че девическото пансионатно обучение във Франция и силно

повлияното от него идентичен тип образование в Русия е предназначено за възпитание на бъдещи майки и съпруги, които да бъдат напълно предани на доминиращите в държавата обществени отношения, политически идеи и йерархии, религия. Религиозните ордени следват държавната телеология не по-малко ревностно, отколкото православните манастири в Русия, които инициират подхванатото след това от държавата учредяване и развиване на институти за благородни девици. От най-ранна възраст възпитаничките на такива интернати са напълно изолирани от света и пребивават в една конструирана само за тях реалност, в която възпитателната система на държавата работи максимално успешно, за да осуети всяка възможна перспектива за поява на сериозно социално познание и съмнение в наученото. Ограничени са дори точните науки, които се смятат за излишни (а вероятно и опасни за възпитанието, защото често носят противоречаща на религиозните познания информация). **А образованието в тези пансиони е в основата си религиозно.** Във второто завещание на П. Берон образованието е светско, в смесените пансиони момичетата общуват тясно с момчета още от ранна възраст (за разлика от споменатата американска система на coeducation) и се подготвят лично и професионално за действителността, напускатки пансиона не на 18, а на 9-10 години, и вече с езикови познания и трудови умения.

Визията на Берон за смисъла на девическото образование е прагматична. Тя се стреми да подобри и дори промени социалната роля на жените, без да изменя радикално социалните условия, в които тя се формира. Вместо това Берон изменя образователния си модел, стремейки се да го приспособи към развитието на обществените отношения в Османската империя, без да копира сляпо чуждестранните образци, от които се влияе. Завещанията остават нереализирани, но този проблем е извън границите на изследването. От значение тук е единствено контекстът на образователни телеологии, в които се ражда тази на Петър Берон.

ЛИТЕРАТУРА

- Априлов, В. 1968. *Съчинения*. София: Български писател.
- Априловъ, В. 1847. *Мысли за сегашно то Българско учение*. Одеса: Въ Градскъ тж Печатницъ.
- Архив на Константин Фотинов. Т. 1, Гръцка кореспонденция*. 2004. Данова, Н. (съст.) София: Гутенберг.
- Блъсков, И. 1907. *Материал по историята на нашето Възраждане. Град Шумен*. Шумен: Гр. общин. упр.
- Бонева, В. 1998. *Американската мечта в българското възрожденско общество*. Велико Търново: Исторически музей – Велико Търново.
- Бонева, В. 2013. Социалната мрежа на българските светски училища през 50-те и 60-те години на XIX в.: // *Ние в науката и науката в нас. В чест на 50-годишнината на проф. Петко Ст. Петков*. Фабер: Велико Търново, 171–187.

- Бъчварова, Н., Бъчваров, М. 1993. *Д-р Петър Берон. Живот и дело*. София: Феникс.
- Вахтеров, В. П. 1987. *Избранные педагогические сочинения*. Москва: Педагогика.
- Водовозова Е. Н. 2008. На заре жизни. // В. М. Бокова, Л. Г. Сахарова (ред.) 2008. *Институтки. Воспоминания воспитанниц институтов благородных девиц*. Москва: Новое литературное обозрение, 215–388.
- Войниковъ, Д. 1869. Истинското родолюбие. Браила. // *Дунавска зора*, 49, 193–195.
- Ганов, Д. (2019). Второто завещание на д-р Петър Берон и образователната реформа на Мидхат паша. // *История*, Аз-Буки, бр. 4, 343–354.
- Димитров, А. 1987. *Училището, прогресът и националната революция: Българското училище през Възраждането*. София: Издателство на БАН.
- Карцев, Н. С. 1897. *Маринский институтъ 1797–1897. (Исторический очеркъ)* С.-Петербургъ: Типографія С.-Петербургскаго градоначальства.
- Кацалова, Н.Ф. 2011. Из истории женского образования в России. Смольный институт – первое женское учебное заведение. // Г.Д. Ахметова (ред.). *Актуальные вопросы современной педагогики: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Уфа, июнь 2011 г.)*. – Уфа: Лето, 2011, 44–47.
- Лихачева, Е. 1899. *Материалы для истории женскаго образования въ России (1086-1856)*. С. Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича.
- Орманджиев, Ив., Пенаков, Ив. 1958. *Д-р Петър Берон и Одринската мъжка гимназия*. София: Архивен институт на БАН.
- Паршина, В. Н. 2007. К вопросу о гендерном аспекте в истории народного образования в России. // *Известия ПГПУ. Гуманитарные науки*. №4 (8). *Статистический временник Россійской имперіи*. 1889. Серія III. Выпускъ 24. Движеніе населения въ Европейской Россіи за 1884 годъ. С.-Петербургъ: Изданіе Центрального Статистическаго комитета Министерства внутреннихъ дѣлъ.
- Стоянов, В. Д. 1889. Покойний докторъ Петъръ Беронъ и неговият завѣщанъ имотъ за България. // *Периодическо списание на БКД въ Сръдець*, 28–30, 801–806.
- Фотинов, К. 1846. Ученическо Испытаніе въ Котель. За Смирна. Смирна: *Любословіе или повсемѣсячно списаніе*, 21, 142–144.
- Яковкина, Н. И. 2002. *История русской культуры. XIX век*. Санкт Петербург: Лань.
- Albisetti, J., Goodman, J., Rogers, R. Girls' Secondary Education in the Western World: A Historical Introduction. 2010. (Rogers 2010a etc.) // Albisetti, J., Goodman, J., Rogers, R. (ed.) *Girls' Secondary Education in the Western World From the 18th to the 20th Century*. 2010. New York: Palgrave Macmillan: 1–8.
- Cinnirella, F., Hornung, E. 2015. *Landownership Concentration and the Expansion of Education*. Working Paper of the Max Planck Institute for Tax Law and Public Finance No. 2.
- Delay, Ch. 2011. *Les classes populaires à l'école*. Presses universitaires de Rennes
- Dubet, Fr., Martuccelli, D. 1996. Les parents et l'école: classes populaires et classes moyennes. In: *Familles et école*. Numéro 35, printemps 1996, 109–121.

- Foner, E. 2017. *Voices of Freedom. A Documentary History*. New York & London, W. W. Norton & Company.
- France. Ministère de l'intérieur. 1867. *Bulletin officiel du Ministère de l'intérieur*. Paris: 65–112.
- Glen, W. Cunningham. 1870. *The Elementary Education Act*. London: Shaw and Sons, Fetter Lane, Law Printers and Publishers.
- Green, A. 2013. *Education and State Formation: Europe, East Asia and the USA*. London: Palgrave Macmillan.
- Kolesnik, W. 1969. *Sex Differences and the Schools*. New York & Washington & Holliwood: Vantage Press
- Male, G. A. 1963. *Education in France*. Washington: Office of Education (DHEW), US Department of Health, Education, and Welfare. US Government Printing Office.
- Mayeur, F. (198)1. Garçons et filles du XIXe au XXe siècle: une éducation différente. // *Enfance* 1981, n° 1, n° 1–2, 45–52.
- Michel, H. 1906. *La loi Falloux, 4 janvier 1849-15 mars 1850*. Paris: Librairie Hachette et cie.
- O. Becker, S, Wößmann, L. 2008. *Luther and the Girls: Religious Denomination and the Female Education Gap in 19th Century Prussia*. // Bonn: IZA Discussion Paper No. 3837
- Ormandjiev, I., Penakov, I. 1958. *Dr. Petar Beron and Edirne's male high school*. Sofia: Archival Institute of the Bulgarian Academy of Sciences.
- Protestant Public Schools*. 1878. Montreal, Province of Quebec. Dominion of Canada.
- Raftery, D., Harford, J., Parkes, S. 2010. Mapping the terrain of female education in Ireland, 1830–1910. *Gender and Education*. Vol. 22, No. 5, September 2010, 565–578.
- Report of the Indian Education Commission. Appointed by the Resolution of Government of India*. 1882. Calcutta: Superintendent of Government Printing.
- Rogers, R. 2010. Culture and Catholicism: France. // Albisetti, J., Goodman, J., Rogers, R. (ed.) *Girls' Secondary Education in the Western World From the 18th to the 20th Century*. 2010. New York: Palgrave Macmillan, 25–40.
- Rotgès, E. 1893. *Histoire de l'instruction primaire dans l'arrondissement de Bazas du XVIe siècle à nos jours*. Bordeaux: G. Gounouilhou
- Rousseau, J. J. 1791. // *Oeuvres de J. J. Rousseau, de Genève. Avec Figures. Tome dix-huitième. Emile, ou de l'éducation, Tome quatrième*. À Paris: chez Defer de Maisonneuve. Libraire, rue du Foin.
- Teegan T. H. 1891. *Elementary Education in France*. London: Simpkin, Marshall & Co etc.
- Wychgram, J. 1889. *L'instruction publique des femmes ed France*. Paris: Librairie Charles Delagrave.

ТРАНСЛИТЕРИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Archive of Konstantin Fotinov. Vol. 1, Greek correspondence 2004. Danova, N. (ed.) Sofia: Gutenberg.
- Aprilov, V. 1847. Thoughts about the current Bulgarian school education. Odessa: City Printing House.

- Aprilov, V. 1968. Writings. Sofia: Balgarski pisatel.
- Archive of Konstantin Fotinov. Vol. 1, Greek correspondence 2004. Danova, N.
- Bachvarova, N., Bachvarov, M. 1993. Dr. Petar Beron. Life and life work. Phoenix: Sofia.
- Blaskov, I. 1907. Material about the history of our Revival. Shumen City. Shumen: Urban municipal government.
- Boneva, V. 2013. The social network of Bulgarian secular schools in the 50s and 60s of the 19th century //We in Science and Science in Us. In Honour of the 50th Anniversary of Prof. Petko St. Petkov, PhD. Faber: Veliko Tarnovo, 171–187.
- Dimitrov, A. 1987. The School, the Progress, and the National Revolution: The Bulgarian School During the Revival Period. Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences.
- Fotinov, K. 1846. Pupil test in Kotel. For Smyrna. // Smirna: Luboslovie or monthly magazine, 21, 142–144.
- Ganov, D. 2019. The Second Will of Dr. Peter Beron and the Educational Reform of Midhat Pasha. History, issue 4, 343–354.
- Kartsev, N. S. 1897. Mariinsky Institute 1797–1897. (Historical essay) St. Petersburg: Printing house of the St. Petersburg city government, 1897.
- Katsalova, N.F. 2011. From the History of Female Education in Russia. Smolny Institute is the First Educational Institution for Women. // G.D. Akhmetova (ed.). Topical Issues of Modern Pedagogy: Materials of the International. Correspondence Course Scientific. Conf. (Ufa, June 2011). – Ufa: Leto, 2011, 44–47.
- Likhacheva, E. 1899. Materials for the history of female education in Russia (1086–1856). St. Petersburg: Printing house of M. M. Stasyulevich.
- Ormandjiev, I., Penakov, I. 1958. Dr. Petar Beron and Edirne's male high school. Sofia: Archival Institute of the Bulgarian Academy of Sciences.
- Parshina, V. N. 2007. On the Issue of the Gender Aspect in the History of Public Education in Russia. // Izvestia PGPU. Humanitarian sciences. No. 4 (8) 2007, 104–109.
- Statistical Yearbook of the Russian Empire. 1889. Seria III. Issue 24. Population movement in European Russia for 1884. St. Petersburg: Published by the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs
- Stoyanov, V. D. 1889. The late Petar Beron and his bequeathed to Bulgaria property. Periodical magazine of BKD in Sofia, 28–30, 801–806.
- Vakhterov, V. P. 1987. Selected Pedagogical Works. Moscow: Pedagogy.
- Vodovozova E. N. 2008. At the Dawn of Life. // V. M. Bokova, L. G. Sakharova (ed.) 2008. Institute students. Memoirs of Pupils of Institutes of Noble Maidens. Moscow: Novoe Literarnoe Obozrenie, 215–388.
- Yakovkina, N. I. 2002. History of Russian Culture. XIX Century. Saint Petersburg: Lan.